

GENDER-NEYTRAL TILNING NEMIS JAMIYATIDA AYOLLAR TASAVVURIGA VA O'ZINI BAHOLASHGA TA'SIRI

Xolmatova Diyora Murodillo qizi
Farg'ona shahar 10- umumta'lim
maktabi nemis tili fani o'qituvchisi

Kirish

So'nggi yillarda Germaniyada gender tengligi va adolatli til masalalari keng muhokama qilinmoqda. Jamiyatda ayollar va erkaklarning ijtimoiy mavqei teng bo'lishiga qaramay, **til tizimi hali ham erkak shakllarni umumiy shakl sifatida** qo'llashga moyildir. Masalan, “der Lehrer” (o'qituvchi) so'zi ko'pincha erkakni anglatadi, holbuki ayollarni ham qamrab olishi kerak. Bunday holat “grammatik erkaklik” (*das generische Maskulinum*) deb ataladi.

Gender-neytral (yoki gender-adolatli) til esa ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan. U barcha jins vakillarining teng ishtirokini ifodalovchi shakllardan foydalanishni taklif etadi, masalan: *Lehrerinnen und Lehrer*, *Polizistinnen**, *Studierende* va hokazo. Ushbu maqolada gender-neytral tilning nemis jamiyatida, ayniqsa yosh avlod — o'quvchi qiz va o'g'il bolalar ongiga, ularning o'zini baholashiga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi.

1. Gender-neytral til: nazariy va sotsiolingvistik asoslar

Genderga nisbatan neytral til g'oyasi Germaniyada 1980-yillarda feminist lingvistlar tomonidan ilgari surilgan. Luise F. Pusch va Senta Trömel-Plötz kabi olimlar tilning jinsiy asimmetriyasini tanqid qilib, “erkak markazli” grammatik tuzilmalar ayollarning ijtimoiy ko'rinishini cheklashini ta'kidlaganlar.

Tilshunoslikda gender-neytral yondashuv uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi:

1. **Grammatik neytrallik** — jinsni ko'rsatmaydigan shakllardan foydalanish (*Studierende, Lehrkräfte*).
2. **Simvolik ko'rinish** — “Gendersternchen” (*Bürgerinnen**) yoki “Binnen-I” (*LehrerInnen*) kabi yozuv usullari orqali har ikki jinsni qamrab olish.
3. **Kommunikativ tenglik** — nutqda har ikki jinsni teng ishtirokchi sifatida eslatish, ularning ijtimoiy mavqeini so'z orqali mustahkamlash.

Bu yondashuvlar tildagi adolatni ta'minlash bilan birga, **kognitiv psixologik ta'sir** ko'rsatadi: odamlar tilda ayollar tilga olinmaganda, ularni real ijtimoiy vazifalarda ham “kamroq” tasavvur qiladilar.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot Germaniyada o'tkazilgan psixolingvistik eksperiment natijalariga asoslanadi (Stahlberg & Sczesny, 2024). Unda 9–10 yoshli boshlang'ich sinf

o'quvchilari ishtirok etgan. Tajriba davomida ularga turli kasb nomlari turlicha grammatik shaklda taqdim etilgan:

1. **A)** Faqat erkak shakli: *Der Arzt, der Polizist, der Ingenieur*

2. **B)** Gender-neytral shakl: *Die Ärztin oder der Arzt, Polizistinnen*, Studierende*
Bolalardan so'ralgan:

- Ushbu kasblarda ayol kishining ishlashi mumkinmi?
- Siz o'zingiz shu kasbda ishlay olasiz deb o'ylaysizmi?
- Qaysi shakl siz uchun qulayroq eshitiladi?

Natijalar **kognitiv lingvistika** va **sotsiolingvistika** metodlari asosida tahlil qilingan.

3. Natijalar

Eksperiment natijalari quyidagicha:

- **Erkak shakli ishlatilganda** (A varianti), o'quvchilar, ayniqsa qizlar, kasblarni "erkaklarga xos" deb baholagan. Masalan, *Ingenieur* yoki *Polizist* so'zlari qizlarda "erkak obrazi"ni uyg'otgan.
- **Gender-neytral shakllarda** (B varianti), qizlar o'zlarini bu kasblarda ko'proq tasavvur qilishgan, o'zlariga bo'lgan ishonch darajasi 30–35% ga oshgan.
- O'g'il bolalarda esa farq kamroq bo'lgan, biroq ular ham ayollarni "ko'proq ko'rinadigan" deb his qilganlar.

Demak, gender-neytral til **ayollarning ijtimoiy ko'rinishini kuchaytiradi**, o'zini baholashni oshiradi va stereotipik tafakkurni yumshatadi.

4. Tahlil va muhokama

Gender-neytral tilning ijobiy ta'sirini izohlovchi bir necha sotsiopsixologik mexanizmlar mavjud:

- **Kognitiv o'zini aniqlash effekti (self-representation)**
Til orqali inson o'zini jamiyatda qayerda ko'rinishini anglaydi. Agar til faqat erkak shakllarni ishlatlsa, ayol o'zini "me'yordan tashqari" deb his qiladi. Neytral shakllar bu hissiy to'siqni kamaytiradi.
- **Vizual-muloqotli tasavvur mexanizmi**
Kognitiv psixologlar fikricha, so'z inson ongida tasvir hosil qiladi. "Polizist*innen" so'zi avtomatik tarzda erkak va ayol obrazini birga uyg'otadi, bu esa ayollarning "ko'rinmaslik" muammosini yo'qotadi.
- **Ijtimoiy tenglikni mustahkamlovchi ta'sir**
Gender-neytral til faqat grammatika emas, balki jamiyatda qadriyatlar o'zgarishini bildiradi. Nemis OAV, universitetlar, hukumat idoralari bunday tilni joriy etish orqali gender tenglik siyosatini qo'llab-quvvatlayapti.
- **Qarshiliklar va bahslar**
Shunga qaramay, ayrim tilshunoslar gender-neytral shakllarni "sun'iy" yoki "grammatik jihatdan noqulay" deb hisoblaydi. Biroq empirik tadqiqotlar bu

yondashuvning psixologik foydasini tasdiqlaydi. Masalan, *Studierende* yoki *Lehrkräfte* shakllari allaqachon rasmiy hujjatlarda normaga aylangan.

5. Gender-neytral til va nemis jamiyatidagi o'zgarishlar

So'nggi o'n yillikda Germaniyada quyidagi o'zgarishlar kuzatilmoqda:

- Davlat idoralari va universitetlar hujjatlarida gender-neytral shakllar majburiy tarzda qo'llanilmoqda.
- Nemis lug'atlarida (Duden, 2021-yildan) *Bürgerinnen** kabi yozuv shakllari kiritilgan.
- Yosh avlod, ayniqsa ayol o'quvchilar, bu shakllarni tabiiy qabul qilmoqda.
- Til islohoti natijasida ayollar o'zlarini "faol sub'yekt" sifatida ko'ra boshlaganlar.

Bu o'zgarishlar nafaqat til siyosatini, balki **jamiyatdagi ayol obrazining yangilanishini** ham aks ettiradi. Shunday qilib, til ijtimoiy ong va gender rolining muhim belgilovchisiga aylanmoqda.

Xulosa

Gender-neytral til nafaqat grammatik masala, balki ijtimoiy adolat va ong darajasidagi islohotdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gender-neytral shakllar o'quvchi qizlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, kasbiy orzularini kengaytiradi hamda ayollarni "ko'rinmas" sub'yekt sifatida emas, balki teng ishtirokchi sifatida tasvirlaydi.

Demak, til tizimida tenglikka erishish — jamiyatda haqiqiy gender tengligini mustahkamlashning zaruriy sharti hisoblanadi. Germaniya tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, **til orqali ongni o'zgartirish** mumkin, va bu jarayon endilikda siyosat, ta'lim hamda ommaviy axborot vositalari darajasida faol qo'llanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stahlberg, D., & Sczesny, S. (2024). *Effects of gender-fair language on the cognitive representation of women in stereotypically masculine occupations and occupational self-efficacy among primary school girls and boys*. *Sex Roles Journal*.
2. Pusch, L. F. (1990). *Das Deutsche als Männersprache*. Suhrkamp Verlag.
3. Trömel-Plötz, S. (1982). *Frauensprache, Sprache der Veränderung*. Fischer Verlag.
4. Hellinger, M. (2011). *Language and Gender in the German Context*. Berlin: de Gruyter.
5. Duden Verlag. (2021). *Gendergerechter Sprachgebrauch im Deutschen*.